

Pravoslavlje na Jadranu.

Bjelovučić: Zahumska pravoslavna episkopija u XIII. i XIV. v.,
Dubrovnik 1928.

I.

Kao što u političkom i kulturnom pogledu, tako je stari Ilirik i u vjerskom pogledu izrazito pogranična zemlja. Danas graniče ovdje katolicizam, pravoslavlje i islam.

Počeci kršćanstva u ovim krajevima spadaju u povijest prvog stoljeća ove vjere. Dva velika primorska grada, ishodišta velikih vojničkih drumova, inače glavni gradovi rimskih provincija Dalmacije i Epira, Salona (Solin) i Dyrrachium (Drač), bili su rasadište kršćanstva na istočnom Jadranu. Već u 4. i 5. vijeku svi veći gradovi sijela su biskupija. A kako svi ti gradovi od Raba do Valone imadu do početka 7. vijeka netaknutu

romansku jezgru, oni stoje pod primarnim utjecajem Zapada, u stalnom dodiru s latinskim Rimom. Taj romanski gradski elemenat udara temelje kršćanstva u pučanstvu istočnog jadranskog hinterlanda. Vjerskom njegovom žarenju podvrgavaju se slovenski pridošlice, napose Hrvati u Dalmaciji. Podvrgava se i autohtoni arbanski živalj u otvorenoj zemlji na jugu u Epiru. Posvuda ovdje, gdje postoji jaki romanski gradski elemenat, kršćanstvo zadržava latinski značaj. Zadržava taj značaj i onda, kad car Lav Izaurijac (732) odvaja Novi Epir i Praevalis (oko Skodre) zajedno s donjom Italijom od rimske crkve i podvrgava ih carigradskom patrijarhu. Zadržava ga i onda, kad nastupa otvoreni raskol (863, 1054), pa i onda, kad se osniva autokefalna srpska crkva (1219). Biskupije južne Dalmacije i sjeverne Albanije postaju glavnim uporištem papinstva u velikoj borbi proti Bizantu i pravoslavlju na Balkanu do u tursko doba.

Pa i sama imena srpskih knezova 9. stoljeća još su većma latinskog nego grčkog podrijetla. U srpskoj terminologiji imade latinskih tragova, a u ruševini neke crkve u limskoj dolini nadeni su odlomci latinskog natpisa iz 10. vijeka. Svi dukljanski knezovi, stolujući u Skadru, bili su odani papi. Knez Bodin primio je (1096) u Skadru francuske križare najsrdačnije. Grobnice ovih knezova nalazile se u staroj benediktinskoj opatiji sv. Srđa na Bojani. Oko g. 1133., pet kilometara daleko od ruševina rimske varoši Duklje, u Ribnici, nije bilo drugih popova nego katoličkih; oni su krstili osnivača srpske sredovječne države, Nemanju.

Ortodoksko prodiranje prema Jadranu započinje tek onda, kad su Srbi zadobili svoju narodnu crkvu (1219) i stali koncentrirati svoju političku moć. Formalno prodiranje pravoslavlja prema moru biva odstranjivanjem latinskih biskupa u otvorenoj zemlji. Realno prodire ono u pučanstvo (preko današnje Crne Gore) do Kotora, Bojane i Leša preko metohija slavnog hilendarskog i brojnih srpskih kraljevskih manastira.

Jedan od osam biskupa, što ih je postavio „arhiepiskop svih srpskih i primorskih zemalja“ sv. Sava, bio je biskup zetski. Taj je umah udario svoje sjelo u manastiru kotorskog zaliva, koji su romanski građani grada Kotora nazivali „Sanctus Michael in culfo Catari“. Metohija tog svetog Mihajla sizala je do pred vrata grada Kotora, koji je imao katoličkog biskupa. Gotovo istodobno morao se je zahumski latinski biskup povući iz svoje rezidencije u Stonu, na poluotoku Pelješcu. Živio je u lokrumskoj opatiji, a poslije se je preselio na Korčulu. Poslije (1298) nose korčulski biskupi naslov „stonski“ sve do 1541., kad je papa Pavao III. i opet uspostavio stonsku biskupiju, koja potraja do 1823., a tada je spojena s dubrovačkom biskupijom. Prvotno sjelo stonskog katoličkog biskupa zaposjelo je ortodokсни episkop. Ipak je ova bogato nadarena episkopija opustjela doskora uslijed mnogih ratova, pak se je oko g. 1318. pravoslavni episkop morao povući u manastir sv. Petra i Pavla na Limu kod Bijelog Polja. Odavle prenesena je ta episkopija u manastir Banju sa crkvom sv. Nikole u Dabru. Izgubila je tada naslov zahumski i prozvana je „dabarskom“. Početkom 18. vijeka preselila se je u Sarajevo, gdje se prozove dabro-bosanskom i postoji još i danas. Sarajevska pravoslavna episkopija vuče dakle lozu od zahumske katoličke episkopije. Naslov zahumski nosi od g. 1766. pravoslavni episkop mostarski.

Gotovo istodobno sa zahumskim protjeran je oko godine 1255. od „skizmatika“ (per schismaticos) i latinski biskup Trebinja. Postao je administratorom lokrumske opatije, gdje je nekada bio opat. U 14. vijeku pate mnoge katoličke biskupije i benediktinske opatije na južnom Jadranu. Jedan anonimni latinski opis istočne Evrope iz godine 1308. (ed. Gorka, Krakov 1916.) pripovijeda, kako „perfidni skizmatici progone katolike i razaraju i provaljuju u crkve Latina, a prelate zarobljuju“. Jednako psuje Srbe (Sclavos nefarios) i barski nadbiskup Guillelmus Adae, dominikanac podrijetlom iz Južne Francuske, u svojim uputama (1332.), kako bi francuski kralj mogao lasno osvojiti srpsko kraljevstvo. Za samostan sv. Ivana kraj Drivasta (u Albaniji) veli papinska bula god. 1356., da je „od skizmatika gotovo posve razgrabljen“. Dobiva ga tada u komendu biskup blizog gradića Baleca, da ne mora „prosjačiti“, jer da je i njegova crkva od skizmatika posve rastepena.

Prodornu zonu u katoličkom nasipu na Jadranu izdubli su zapravo veliki istočni manastiri, koji u ovim krajevima počev od Nemanje dobivaju bogate posjede. Već g. 1198. darovao je Nemanja hilendarskom manastiru na brdu Atosu nekoliko sela i zaselaka kraj grada Prizrena, gdje je još g. 1346. postojala jedna katolička parohija. Tu su dobili posjede poslije od raznih srpskih kraljeva i dečanski manastir, pa manastir Svetih Arhandela, osnovan od cara Dušana (1348.). Čitav taj kraj, pun manastirskih dobara ili metohija, dobio je stalno ime „Metohija“. Manastir Svetih Arhandela imao je posjeda i u okolini grada Leša. Manastir sv. Nikole Vranjinskog (na skadarskom jezeru), osnovan valjda još od prvog zetskog episkopa (oko 1232.), imao je posjed uzduž sjeverozapadne obale Skadarskog blata. Početkom 15. vijeka ovi su krajevi već vrvjeli od ortodoksnih popova. Može se izračunati, da je na posjedima dečanskog manastira, u ravnici, tada dolazio po jedan pop na 20 kuća. U mletačko doba (1444.) neki „popa Ginaco“ zaposjeda katoličku crkvu sv. Marije na Bojani, a zatim benediktinsku opatiju sv. Nikole na ušću ove rijeke. Tada imaju već i romansko-arbanski gradovi na jadranskoj obali pravoslavnih manastira. U Ulcinju pod kaštelom spominje se manastir arhandela Mihajla, u Skadru manastir sv. Petra, obadva, kako se čini, blizanci, osnovani od Đorđa II. Balšića (umro g. 1403.), podređeni preko zetskog episkopa pečkom patrijarhu.

II.

Pravoslavlje na Jadranu s historičkog je gledišta prema tomu razmjerno mlado. Prodorna zona kroz katolički nasip dovršena je početkom 15. vijeka. Proširivanje ove zone, još prije turske najezde, zaustavljeno je dvostrukim trajnim naporima rimske kurije u 14. i 15. vijeku.

Umah nakon anžuvinske okupacije Drača i okolnih krajeva Albanije (1272.), rimska je kurija započela snažnu ofenzivu za pokatoličenje Ilirika i za uspostavu raskinutog lanca biskupija uz jadransku obalu. God. 1319. biskup arbanskog grada Kroje posrednik je između arbanaškog visokog plemstva i pape u velikom pokretu, što ga je Sveta Stolica (1313. – 1336.) uzduž čitavog Jadrana od Neretve do Vojuške, počev od hrvatskih knezova Bribirskih pa sve do arbanskih Arianita i Musakija, spremala „proti perfi-

dnom raškom kralju, pravom skizmatiku i neprijatelju kršćanske vjere“. Tada (do 1370.) nastupa period, u kojem se uskrišuju zamrle i podižu nove katoličke biskupije i barem nominalno pokatoličuju mnoge ortodoksne provincije. Na čelo takovih dieceza dolaze sami regularci, većinom dominikanci. Čak i sam Ohrid, ta čisto grčka kula pravoslavlja, dobiva još prije 1320. jednog dominikanca kao nadbiskupa (Nicholaus archiepiscopus Acri-densis). I u dukljanskoj zoni niču sada nove biskupije. Od katoličkog arbanaskog pučanstva (1292.) obnovljena varoš Sappa, dobiva svog gradskog biskupa. Jednako dobivaju ga i gradići Baleco (prije 1347.) i Danj (prije 1361.). Uz biskupa grada Sarde (Sardanensis), koji je identičan s biskupom Donjeg Pilota (Polatensis Minor), javlja se polovicom 14. vijeka serija biskupa Gornjeg Pilota (Polatensis Major) sa sijelom kod benediktinske opatije sv. Pavla (S. Paulus de Polato). Svi ti biskupi potpadaju pod barsku nadbiskupiju. I sam ortodoksni Prizren, nekad pod Ohridom, a sada pod pećkim patrijarhom, dobiva prolazno (oko 1372.), za vrijeme dobrih odnosa knezova Balšića s rimskom kurijom, svog faktičnog katoličkog biskupa (frater Johannes episcopus Prisenensis). Nu daleko najveći vjerski događaj u ovim krajevima bio je osnutak krajinske nadbiskupije.

Na zapadnoj obali Skadarskog jezera, tri i po sata hoda od Skadra, stajala je zacijelo već od 10. vijeka crkvice Bogorodičina (S. Maria), kasnije (1413.) pravoslavni manastir „Prečista Krajinska“. Još iz bizantinskih vremena čitavi taj kraj nosio je ime „Krajina“. Tu se je nalazio i jedan dvorac (curia) dukljanskih knezova, od kojih je jedan, Ivan Vladimir (umro 1016.), postao svetim. Njegove moći čuvala je Prečista Krajinska sve do g. 1215., kada ih je epirski despot Mihajlo Komnen dao prenijeti u Drač. Odatle prenesene su one domalo u manastir blizu rijeke Škumbi kraj Elbasana, koji je po ovom svecu dobio ime sv. Ivana Vladimira, arbanski Šin-Gjon. Divnu legendu o knezu Vladimiru i njegovoj supruzi, bugarskoj carevni Kosari, prvi je oko god. 1200. fiksirao u svojoj kronici pop Dukljanin. Poslije donose ju, proširenu novim elementima, brojne grčke akolutije. Pjesnički obradio ju je prvi Andrija Kačić Miošić (umro 1670.). Ta legenda usječena je najdublje i najšire u narodno pamćenje Balkana. Čudnom slavom optočila je ova legenda crkvicu Prečiste Krajinske. Taj legendarni nimbus stvorio je oko g. 1446., u svezi s ozbiljno mišljenim pokusima unije katoličanstva i pravoslavlja, nadbiskupiju krajinsku (archiepiscopatus Crainensis). Jer posve je naravski, te je Rim svim silama nastojao, da dođe u posjed tako moćna faktora, kao što je to bila Prečista Krajinska početkom 15. vijeka u dušama pučanstva prodorne ortodoksne zone. U slučaju uspješnog rada ove nadbiskupije bio bi se, preko Crne Gore, ujedinio katolički nasip dalmatinsko-hrvatskih i arbanskih dieceza i opatija. Pothvat nije uspio poradi turske najezde. Jedan od posljednjih nadbiskupa krajinskih bio je Andrija, Hrvat od prastarog plemićkog roda Jamometića, koji je kao revolucionar rimske crkve umro (oko god. 1483.) u tamnici u Baselu.

Proširenje prodorne pravoslavne zone s više uspjeha zaustavljeno je na sjeveru. To su u glavnom izvršili Dubrovčani, napose na poluotoku Pelješcu. Kako su to oni izvršili i kako je Ston, prolazno sijelo pravoslavnih episkopa, očišćen od pravoslavaca, to nam prikazuje studija dra.

Nikole Zvonimira Bjelovučića, koja je ovih dana izašla nakladom pisca u Dubrovniku pod naslovom „Zahumska pravoslavna episkopija u 13. i 14. vijeku“ (Dubrovačka hrvatska tiskara 1928. str. 23).

Zahumlje, Hum, Humska zemlja poznija je Hercegovina, prozvana tako po dinastiji Hranića-Kosača, od kojih je jedan član (Stipan) početkom 15. vijeka dobio od ugarsko-hrvatskog kralja naslov „herceg“. Zahumlje je bilo isprva dio Crvene Hrvatske, poslije je došlo pod srpske kraljeve, pa opet pod Šubiće. U tom kraju osobito je snažno bilo bogumilstvo. Kako je već prije izneseno, Sveti Sava (1219.) osnovao je među inim i pravoslavnu zahumsku biskupiju, koja se nije dugo mogla održati u Stonu. Pravoslavnog biskupa ovdje preživjeli su neko vrijeme kaluđeri, ali i njih je oko god. 1335. dubrovačka republika poslala na Svetu Goru Atos. „Dubrovčani se obvezaše kaluđerima, kad odoše iz Stona, plaćati godišnju zadužbinu („svijeću“), koja se je sastojala od 150 dukata godišnjih, manastirima sv. Marije Hilendarske i sv. Pavla na Svetoj Gori, jer u te manastire pošli su stonski kaluđeri. Godine 1348. odredi car Dušan poveljom izdanom u Prizrenu, da Dubrovčani plaćaju o Uskrsu 500 perpera kao zadužbinu srpskom manastiru sv. Mihajla u Jerusalimu, a ne više onima na Svetoj Gori. God. 1358. odredi kralj Uroš IV., da Dubrovčani plaćaju ovu zadužbinu dvaput godišnje; ako pak opusti manastir sv. Mihajla u Jerusalimu, da onda plaćaju rečenim manastirima na Svetoj Gori. God. 1479. carica Mara, žena sultana Murata, naređuje, da se plaća zadužbina manastirima na Svetoj Gori, jer opusti onaj sv. Mihajla u Jerusalimu. Dubrovčani plaćaju ovu zadužbinu srpskim kaluđerima od 1550. do 1790., kad bi kaluđeri došli u Dubrovnik po nju. Dubrovčani bi popolutili jedan zlatni dukat, polovicu ostavili bi sebi, a drugu polovicu opet prelomili i svakom kaluđeru dali po komad. Kad bi došli kaluđeri po zadužbinu, morali bi donijeti one komade i ako se spajaju, onda bi to bili pravi kaluđeri. To im bijaše legitimacija. Do pada republike primali su kaluđeri ovu ugovorenu zadužbinu iz g. 1135.“ (str. 18).

God. 1344. na poziv dubrovačke vlade dodoše franjevci u Ston, da privedu pučanstvo Stona i Rata iz bogomilske i pravoslavne vjere na katoličku. Dvije godine zatim (1346.—47.) nastaje buna na Poluotoku. Sva je prilika, kaže Bjelovučić (str. 19), da je to bilo radi vjerskog pitanja, jer se među urotnicima spominju i tri pravoslavna popa. Vlada dubrovačka dopusti, da se popovi Bratoslav i Ilija mogu povratiti u Ston, ali da bez dozvole ne smiju ići po poluotoku. Mnoge vođe bogumila i pravoslavnih otjeraše sa poluotoka u Zahumlje. Opet nastaje buna na poluotoku god. 1362.—63. Vlada tjera i proganja vođe obiju vjera. Pravoslavnih popova više nema. I poslije sve do 16. vijeka pridolazilo je bogumila i pravoslavnih na poluotok, ali su ih odmah obraćali na katoličku vjeru. „Dubrovačka republika nije trpjela druge osim katoličke vjera na svom zemljištu. Sve do pada republike zabranjivala je pravoslavnim i prenočiti i službu božju vršiti u gradu Dubrovniku, što im je Rusija zapamtila i pri padu republike nije ih uzela u zaštitu“ (str. 21).

Dr. Milan Šufflay.